

تقریرات دروس خارج فقه

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرس طباطبایی یزدی (دامت برکاته)

سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳

جلسه ی هجدهم؛ شنبه ۹۳/۷/۲۶

دو نقض بر مبنای اشتراط موالات بین ایجاب و قبول و پاسخ آن

طبق مبنای لزوم موالات بین ایجاب و قبول این اشکال ممکن است مطرح شود که لازمه اش آن است بعضی معاملات که به عنوان عقد صحیح در عرف پذیرفته شده صحیح نباشد.

به عنوان مثال اگر کسی از راه دور هدیه ای به دیگری بفرستد که با گذشت زمان طولانی به دست او می رسد بالطبع بین ایجاب و قبول زمان مدیدی فاصله خواهد شد؛ چراکه مثلاً امروز ایجاب می کند کتاب به عنوان هدیه برای عمرو باشد ولی عمرو بعد از گذشت یک ماه که قاصد آن را به او می رساند قبول می کند. پس در چنین فرضی که یک ماه بین ایجاب و قبول فاصله افتاده طبق مبنای لزوم موالات نباید عقد صحیح باشد در حالی که عرف این عقد هبه را صحیح می داند. در روایات^۱ هم وارد شده که پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

۱. قرب الإسناد (ط - الحدیثه)، ص ۹:

قال [هارون بن مسلم]: وَ حَدَّثَنِي مَسْعَدَةُ بْنُ صَدَقَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: «وُلِدَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلهِ مِنْ خَدِيجَةَ: الْقَاسِمُ، وَ الطَّاهِرُ، وَ أُمُّ كَلْتُومٍ، وَ رُقَيْبَةُ، وَ فَاطِمَةُ، وَ زَيْنَبُ. فَتَزَوَّجَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ، وَ تَزَوَّجَ أَبُو الْعَاصِ بْنِ رَبِيعَةَ وَ هُوَ مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ زَيْنَبَ، وَ تَزَوَّجَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ أُمَّ كَلْتُومٍ وَ لَمْ يَدْخُلْ بِهَا حَتَّى هَلَكَتْ، وَ زَوَّجَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلهِ مَكَانَهَا رُقَيْبَةَ. ثُمَّ وُلِدَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أُمَّ إِبْرَاهِيمَ إِبْرَاهِيمُ، وَ هِيَ مَارِيَةُ الْقَيْطِيَّةُ، أَهْدَاهَا إِلَيْهِ صَاحِبُ الْإِسْكَانْدَرِيَّةِ مَعَ الْبَغْلَةِ الشَّهْبَاءِ وَ أَشْيَاءَ مَعَهَا».

✓ الهداية الكبرى، ص ۳۹:

قال الحسين بن حمدان الخصبی: حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَهْوَازِيِّ - وَ كَانَ عَالِمًا بِأَخْبَارِ أَهْلِ الْبَيْتِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ - قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانَ الزَّاهِرِيُّ عَنْ أَبِي بصيرٍ، وَ هُوَ الْقَاسِمُ الْأَسَدِيُّ - لَا التَّقْفِيُّ - عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ الصَّادِقِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) قَالَ: وُلِدَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ خَدِيجَةَ ابْنَةُ خُوَيْلِدٍ (عَلَيْهَا السَّلَامُ) الْقَاسِمُ، وَ بِهَ يُكْنَى، وَ عَبْدِ اللَّهِ، وَ الطَّاهِرُ، وَ زَيْنَبُ، وَ رُقَيْبَةُ، وَ أُمُّ كَلْتُومٍ، وَ كَانَ

هدیه‌ای را که صاحب اسکندریه به همراه ماریه‌ی قبطیه فرستاده بود پذیرفتند در حالی که قبول حضرت با فاصله بوده است.

نمونه دیگر معاملاتی است که به نحو مکاتبه از طریق ارسال نامه با پست، تلگراف، تلکس یا پست الکترونیکی (ایمیل) انجام می‌گیرد؛ مثلاً فروشنده با ارسال نامه به عمرو جنسش را می‌فروشد و عمرو نیز بعد از گذشت زمان مدیدی که نامه را دریافت می‌کند آن را قبول می‌کند. عرف عقلاء چنین معامله‌ای را صحیح می‌دانند در حالی که طبق مبنای اشتراط موالات دچار اشکال می‌شود.

پاسخ این دو نقض طبق مبنای مختار که بیان کردیم اگر در فاصله‌ی بین ایجاب و قبول، مظهری برای استمرار ایجاب و رضایت موجب وجود داشته باشد عقد صحیح بوده و موالات به آن معنا شرط نیست، روشن است؛ زیرا کسی که هدیه‌ای به دیگری توسط قاصد ارسال کرده تا قاصد بعد از گذشت مثلاً یک ماه هدیه را به مهدی‌الیه برساند در واقع همین، مبرز رضایت وی به ایجابش در طول این یک ماه است که مدت زمان معقول برای رسیدن هدیه به دست مهدی‌الیه می‌باشد. همچنین وقتی کسی از طریق نامه یا پست الکترونیکی جنسش را می‌فروشد همین نامه مبرز آن است که ایجابش مستمر بوده و به آن رضایت دارد؛ یعنی نفس این نامه که قابلیت بقاء دارد مادامی که باقی است و در زمان معقول به دست مشتری می‌رسد کافی است در این که بگوییم ایجاب باقی است. بنابراین اگر قبول مشتری به آن ملحق شود عقد محقق خواهد شد. بله اگر نامه گم شود یا خارج از وقت معقول - مثلاً بعد از سال‌ها - به دست مشتری برسد ضمیمه شدن قبول مشتری محقق عقد نخواهد بود.

اسْمُهَا آمِنَةٌ، وَ سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ فَاطِمَةُ الزُّهْرَاءُ (عَلَيْهَا السَّلَامُ)، وَ إِبْرَاهِيمُ مِنْ مَّارِيَةَ الْقَيْطِيَّةِ، وَ كَانَتْ أُمَّةً أَهْدَاهَا الْمُقَوِّسُ مَلِكُ الْإِسْكَانْدَرِيَّةِ. فَأَمَّا رُقِيَّةُ: فَزَوَّجَتْ مِنْ عُنْتَبَةَ بْنِ أَبِي لَهَبٍ، فَمَاتَ عَنْهَا، فَزَوَّجَتْ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ. وَ كَانَ السَّبَبُ فِي ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ) نَادَى فِي أَصْحَابِهِ بِالْمَدِينَةِ: مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ، وَ حَفَرَ بئرَ رُومَةَ، وَ أَنْفَقَ عَلَيْهَا مِنْ مَالِهِ ضَمِنْتُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ عِنْدَ اللَّهِ، فَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ: أَنَا أَنْفَقْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنْ مَالِي، فَتَضَمَّنْ لِي الْبَيْتَ فِي الْجَنَّةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَنْفَقَ عَلَيْهَا يَا عُثْمَانُ، وَ أَنَا الضَّامِنُ لَكَ عَلَى اللَّهِ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ. فَأَنْفَقَ عُثْمَانُ عَلَى الْجَيْشِ وَ الْبئرِ مِنْ مَالِهِ طَمَعًا فِي ضَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَ الْفِي فِي قَلْبِ عُثْمَانَ أَنْ يَخْطُبَ رُقِيَّةَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ فَعَرَضَ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ رُقِيَّةَ تَقُولُ لَكَ لَا تُزَوِّجُكَ نَفْسُهَا إِلَّا بِتَسْلِيمِ الْبَيْتِ الَّذِي ضَمِنْتُ لَكَ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي الْجَنَّةِ تَدْفَعُهُ إِلَيْهَا بِصَدَاقِهَا، فَإِنِّي أُرَى مِنْ ضَمَانِي لَكَ الْبَيْتَ بِتَسْلِيمِهَا إِلَيْهَا إِنْ مَاتَتْ رُقِيَّةُ أَوْ عَاشَتْ، فَقَالَ عُثْمَانُ: أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَزَوَّجَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَ أَشْهَدُ عَلَى عُثْمَانَ فِي الْوَقْتِ أَنَّهُ قَدْ بَرَّئَ مِنْ ضَمَانِهِ الْبَيْتَ لَهُ، وَ أَنَّ الْبَيْتَ لِرُقِيَّةَ دُونَهُ، لَا رَجْعَةَ لِعُثْمَانَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِيهِ، إِنْ عَاشَتْ رُقِيَّةُ أَوْ مَاتَتْ. ثُمَّ إِنَّ رُقِيَّةَ تَوَفَّيَتْ قَبْلَ أَنْ تَجْتَمِعَ بِعُثْمَانَ، وَ لِهَذَا السَّبَبِ زَوَّجَتْ رُقِيَّةَ نَفْسَهَا.

وَ أَمَّا زَيْنَبُ: فَزَوَّجَتْ مِنْ أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ، فَوَلَدَتْ مِنْهُ بِنْتًا سَمَّاهَا أُمَامَةَ، فَتَزَوَّجَ بِهَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بَعْدَ وَفَاةِ فَاطِمَةَ (عَلَيْهَا السَّلَامُ).

وَ أَمَّا أُمُّ كَلْبُومَ: فَإِنَّهَا لَمْ تَزَوَّجْ بِرُوحٍ، وَ مَاتَتْ قَبْلَ وَفَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

پاسخ محقق نائینی رحمته الله و نقد آن

محقق نائینی رحمته الله هم طبق مبنای خود پاسخی به این نقض دارند که قابل ملاحظه است و آن این که ایجاب یک امر ممتدّی است که از لحاظ زمان ممکن است در موارد مختلف متفاوت باشد. به عنوان مثال ایجاب «ملکتک کتابی هذا بقلمک» نسبت به ایجاب «بعثک هذا بذاک» از لحاظ زمان طولانی تر است. در ما نحن فیه که کسی هدیه‌ای از راه دور می‌فرستد در واقع ایجاب ممتدّی را محقق می‌کند که از لحظه‌ی ارسال تا رسیدن به دست مُهدیِ إلیه طول می‌کشد و این نظیر آن است کسی که دستش دراز بوده و از مشرق به مغرب می‌رسد چیزی را از مشرق برداشته و در مغرب به دیگری به عنوان بیع یا هبه بدهد پس همان‌گونه که این ایجاب از زمان برداشتن آن از مشرق و دادن آن در مغرب طول می‌کشد و تا زمانی که آن شیء به دست طرف مقابل نرسیده ایجاب محقق نمی‌شود در ما نحن فیه هم ایجاب از لحظه‌ای که هدیه را ارسال کرده تا وقتی که به دست مهدیِ إلیه برسد طول می‌کشد و این طور نیست که ایجاب از همان لحظه‌ی ارسال محقق شده باشد. بنابراین در ما نحن فیه اصلاً بین ایجاب و قبول فاصله‌ای نیست تا این فاصله بنابر مبنای اشتراط موالات ایجاب مشکل کند.

این پاسخ محقق نائینی رحمته الله را گرچه در مورد هبه‌ی [معاطاتی] که ایجاب آن با فعل محقق می‌شود می‌توان پذیرفت که تا هدیه به دست مُهدیِ إلیه نرسیده ایجاب محقق نشده است، اما بحث ما اعم از ایجاب لفظی و فعلی است، لذا اگر مُهدی با لفظ ایجاب کند و بگوید این هدیه برای زید باشد، فاصله‌ی زمانی که قاصد آن را به زید می‌رساند تا قبول کند فاصله‌ی بین ایجاب و قبول است و طبق مبنای ایشان منحلّ به تحقق عقد می‌باشد در حالی که در نظر عرف مشکلی ندارد.

همچنین پاسخ ایشان نسبت به نقض دوم نیز ناتمام است؛ زیرا فرض آن است که بایع ایجابش را به

۱. منیة الطالب فی حاشیة المکاسب، ج ۱، ص ۱۱۲:

أما القسم الثالث فكالعقود العهديّة الغير المشتملة على المعاوضة كالهبة والرهن ومنشأ الإشكال فيها كونها من العقود والعقد أمر وجداني يتحصّل من كلامين فلا بدّ أن يكون بينهما اتّصال و من قيام السيرة القطعيّة على عدم اعتبار الموالاتة في موارد المعاطاة منها فإنّه قد يرسل الهدايا و الهبات من البلاد البعيدة و يتحقّق القبول من القابل بعد زمان طويل و يدل عليه قضیة ماریة القبطیة سلام الله عليها الموهوبة للنبي صلی الله عليه و آله و إيجاب الوساطة و الوكيل في الإرسال متّصلاً بالقبول بعيد جدّاً و التّفكيك بين المعاطاة و العقد أبعد و لكن الحقّ اعتبار الاتّصال فيها أيضاً و إرسال الهدايا من البلاد البعيدة لا يدل على جواز الانفصال فإنّ تحقّق الأفعال مختلف فمنها ما لا يحتاج إلى زمان ممتدّ كما لو وقعت في حضور المتعاطين و منها ما يحتاج إليه كالهدايا المرسلّة من الأماكن البعيدة فإنّ الفعل لا يتحقّق إلّا بوصولها إلى يد المهدى إليه و جميع هذه الأفعال الصّادرة من الوساطة كأنّها صادرة من الموجب فهو بمنزلة من كان في المشرق و كانت يده طويلة تصل إلى المغرب فمد يده و أعطى شيئاً لمن كان في المغرب فإنّ فعله يتمّ في زمان وصول يده إلى المغرب فتأمّل جيّداً.

نحو مکتوب در نامه محقق کرده و مثلاً نوشته است «یک تُن گندم را به فلان مبلغ فروختم» و این طور نیست که ایجاب تا زمان رسیدن نامه به دست مشتری ممتد باشد. بنابراین پاسخ محقق نائینی رحمته الله علیه نسبت به این دو نقض تمام نیست و فقط در مواردی که إنشاء به فعلی که نیاز به زمان زیاد دارد محقق شود درست می باشد.

و الحمد لله رب العالمین

مقرر: عبدالله امیرخانی